

KUTATÁS KÖZBEN

Pedagógus hallgatók pályaválasztása élettörténeteik tükrében

Pályaválasztás és életútelemzés

Történetileg a pályalélektan kialakulására és fejlődésére a pszichoanalízis és a 20. század fordulóján kibontakozó francia iskolapszichológia¹ hatott. A pszichoanalitikus iskola, bár közvetlenül nem foglalkozott pályalélektani kérdésekkel, de utalt munkáiban a szabadon választott munka és az azzal kapcsolatos lelki jelenségek belső erőforrásokból származó megnyilvánulásaira. Mérei Ferenc² szerint pedig az emberi megnyilatkozások, azok közt a pályaválasztás is, magukban hordják az egyén egész történetét. Pályának a társadalmilag elfogadott és az egyén létfenntartásához szükséges tevékenységet tekintjük. Ebből következik a pályaválasztás fogalmának definíciója, mely szerint a pályaválasztás komplex jelenség, amelynek társadalmi és egyéni aspektusai³ vannak. A valóságban a pályaválasztásban a két tényező szétválaszthatatlanul forr össze.

A pályaválasztás olyan folyamat, amelynek eredményeként az egyén olyan tevékenységet, foglalkozást választ, amelyben jó esetben adottságai és lehetőségei alapján megkezdheti a pályára felkészítő tanulmányokat. minden pálya általában olyan szerepekből áll, amelyeket az egyén élete során gyakorolt, vagy azokat elsajátítva gyakorolni fog. Szerepeink egyike a foglalkozási szerep. A foglalkozási szerep valamely szakma, hivatás vállalójával szemben támasztott társadalmi elvárások összessége.

Időbeli váltással érkezünk a következő teoriákhoz, amely közt Donald E. Super⁴ mutatta be részletesen az életpályáról való döntésben a foglalkozási szerep vállalásának folyamatát. Oktatással, neveléssel segíthető elő a felelős döntés, amit Super nyomán pályafejlesztési programként vagy életúttervezésként is nevezünk. Szerinte a „self-concept”⁵ erősen befolyásolja a pálya kiválasztását, de a későbbi szakmai elégedettség is függ tőle. Egy személy leginkább olyan pályalehetőségek közül választ, amelyek saját self-concept-jével egybeesnek. Super elméleti rendszerében a dinamikus személyiségjegyek⁶ közül az érdeklődés és az egyéni teljesítőképesség tudatosulása központi jelentőségű. Ezekkel szoros összefüggésben a szociális környezet értékelő és minősítő hatása döntő fontosságú.

1 Képviselői: Binet, Claparede, Wallon és mások.

2 Mérei F. (1942) *A pályaválasztás lélektana*. Budapest, Unitas.

3 Egyéni szükségletek és adottságok/képességek befolyásolják a pályaválasztást.

4 Super D. E. (1984) Önmegvalósítás munkában és szabadidőben. In: Ritoókné & Gillemontné (eds) (1994) *Pályalélektan szöveggyűjtemény*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

5 A pszichológiai elméletek az ént tanult pszichikus rendszernek, reprezentációnak tekintik. Ennek megfelelően ezt a pszichikus reprezentációt nem én-nek nevezik, hanem több kifejezéssel kísérleteznek (self-concept, self-awareness, self-image, self-knowledge, self-experiences, self-percept, self-understanding, self-system stb.). A terminológiai letisztulás még nem fejeződött be, de egyre általánosabbá válik az éntudat vagy énfogalom (self-concept) kifejezés használata.

6 Dinamikus személyiségjegyek például: elhárító mechanizmusok, versengési késztetések, sajátos igények, önértékelés stb.

Gordon Allport⁷ a szándék kialakulása mögött, amely döntéshez vezet, az egyén saját kompetenciáinak ismeretét feltételezi. Mondhatnánk úgy is, hogy a személy önmaga ismeretében kompetens, amikor szándékai szerint cselekszik, vagyis pályát választ.

A pályaválasztáshoz szükség van az egyén öndefiniáló képességére, amelyben az önel fogadás döntő szerepet játszik. Az önel fogadás kezdetben a családi szerepekhez való alkalmazkodást jelenti, majd a szakmai helyzetekben, szituációkban való helytállást. Már a legkorábbi elméleti kutatások is rámutattak a személyiség szerepére a pálya kiválasztásában, az arra való felkészülésben és a tényleges szakmai tevékenységben. A pályaválasztási felfogások sokszínűek és nem ellentmondásmentesek, de szinte mindegyik hátterében létezik olyan központi kategória, amely többségükben előfordul. A személyiség-nézőpontú felfogás valamennyi teoretikus elképzelésben központi helyet foglal el. Dan McAdams⁸ szerint a személyiségnek három szintje van. Az első szint az öröklött diszpozíciókkal függ össze. Bővebben megfogalmazva, ahogy mások általában az egyént látják, vagy amilyennek az egyén első megközelítésben jellemzné önmagát. A második szint az alábbi tulajdon-ságokat tartalmazza: motivációs erők, célok, érdeklődések, attitűdök, értékek, kapcsolati stílusok stb. A személyiség ezen szintje segíti az egyént a minden nap élet kihívásaira való reagálásban. A harmadik szint az emberi létezés jelentésteremtő ereje, amelynek lehetséges megnyilvánulása az emberi történetalkotás.

A pályaválasztás elméletével számos hazai és külföldi kutató foglalkozott és foglalkozik napjainkban is. A hazai kutatások jelentősen hozzájárultak a pályafejlődés modelljének változásához és a tanácsadás szolgáltatási rendszerének fejlesztéséhez. A 21. század társadalmi változásai nagyfokú alkalmazkodást várnak a társadalom tagjaitól, amelyhez önismeretre és reális elhelyezkedési irányok ismeretére van szükség. Ehhez járul hozzá az életpálya-tanácsadás koncepciója,⁹ amelynek szakmai alapjait és további fejlesztését a kutatók napjainkban is végeznek.

A pályafejlődési tanácsadásban a kilencvenes évektől bevett eljárás az életútvizsgáló kérdőív használata.¹⁰ A pályaválasztási tanácsadás sajátos ága a pályafejlődési tanácsadás, amelyben a pályalélektan, a pályafejlődési tanácsadás és a pszichológia más irányzata, a narratív pszichológia találkozása valósulhat meg. A narratív pszichológiában használatos jelentős életesemények megfeleltethetőek az életútvizsgáló kérdőívben az egyén által fontosnak jelzett életeseményekkel. Az élettörténet alkalmazásának haszna abban mutatkozik meg, hogy egyszerre kapunk információt az egyén jelentős életeseményeiről, kompetenciáiról, érzelmi állapotáról, értékpreférienciáiról, motivációiról stb. Vagyis a pályaválasztási elméletek által megfogalmazott különböző megközelítésmódok egyszerre nyílnak meg az egyén személyes dokumentumaiban.

A hallgatók élettörténeteinek vizsgálata

Kutatásomban egyetemista fiatalok élettörténeteit a narratív identitás oldaláról vizsgáltam.¹¹ A vizsgálat során a tartalomelemzés kvalitatív módját alkalmaztam. Azokat a lényeges mozzanatokat, hangsúlyokat kerestem a szövegekben, amelyek a diákok történe-

⁷ Allport, G. W. (1997) *A személyiség alakulása*. Budapest, Gondolat Kiadó.

⁸ McAdams, P. D. (2006) The role of narrative in personality psychology today. *Narrative Inquiry*, 16 (1):11–18.

⁹ A szolgáltatás az egyén tapasztalatait, személyes értékeit és érdekeit is figyelembe veszi.

¹⁰ Ritoók M. (2008) *Pályafejlődés - pályafejlődési tanácsadás*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

¹¹ Az élettörténeteket nyújtó hallgatók átlagéletkora: 22,5 év. A nemek eloszlása szerint 39 nő és 12 férfi.

teiben a pályaválasztással kapcsolatos szándékaikra utalnak. Az adatokat az adatbányász DataScope szoftverrel dolgoztam fel. A szoftver kínálta vizsgálati lehetőségek közül a döntési fákot és az erős relációk automatikus megkeresését használtam.

Nemzetközi kutatások néhány évvel ezelőtt már kiutalták a narrativitás, az identitás-állapot, és jelentésteremtés közötti kapcsolatot.¹² Az élettörténet nagyon hasznos forrás az identitásfejlődés vonatkozásában. Továbblépve, életkorai szakaszokként bizonyos fejlődési trendeket lehet megfigyelni.

Úgy tűnik, hogy a tartalomelemzés alkalmas módszer a pályaválasztás elemzésére. Kutatásomban azok a vizsgálati kategóriák voltak pozitív kapcsolatban a tanári motiváltsággal, amelyek tágabb értelemben Ritoók Magda prediktor faktoraiba sorolhatók.¹³ Kutatási eredményeit idézve, mely szerint a pályafejlődésben az időtálló előrejelző tényezők a szociális dimenzióba tartozó prediktor faktorok közül kerülnek ki: a szocializáltság, család, érzeli harmónia, motiváció, szociabilitás. Ezek a tényezők azonban általában igazak a fiatalok pályamotivációjára, amelyben a tanári pálya egy „alfaja” az összes egyetemi képzésnek. Feltevésem szerint hasonló élettörténeti mozzanatok befolyásolják a tanári pálya iránti érdeklődést. A vizsgálat eredményei empirikusan igazolják, hogy az élettörténetszerű modellben megnyilvánuló narratív elemek szoros kapcsolatban vannak az egyén identitásállapotával, és pályaválasztási motiváltságával (tanárok esetén). A fiatal tanárjelöltek esetén a narratív identitás szempontjából legfontosabb integratív külső és belső erők a következők:

- önismeret,
- az élettel való megelégedettség,
- a gyermekkor megítélése,
- anya és gyermekének kapcsolata,
- cél- és jövőorientáltság, illetve a jövőt érintő reménytelű várakozás,
- konfliktusmegoldás,
- alkalmazkodóképesség,
- párkapcsolat.

Ezek szerint a tanárképzésben résztvevő hallgatók élettörténetéből az alábbi tulajdon-ságpárok (nem fontossági sorrendben) között adódott közvetlen összefüggés, amelyek közül néhány alapján a személy identitásállapotára is következtethetünk:

- az anya értékelése és a gyermekkor megítélése,
- az apa iskolai végzettsége szoros kapcsolatot mutat az anyáéval,
- az anya értékelése és az anya-gyermekek kapcsolatának minősége között,
- a megelégedettség és az önjellemzés kapcsolata,
- a tekintélyhez viszonyulás szoros kapcsolata az alkalmazkodóképességgel,
- a derülátás (az optimizmus/pesszimizmus) kapcsolata a megelégedettséggel,
- az anya értékelése és a példakép személye női hallgatók esetében,
- a cél- és jövőorientáltság a párkapcsolat fontosságával,
- az önismereti bizonyalanság a cél- és jövőorientáltsággal,
- kommunikáció és motiváltság,
- elégedettség és motiváció,

12 McLean, C. K. & Pratt, W. M (2006) Life's Little (and Big) Lessons: Identity Statuses and Meaning-making in the Turning Point Narratives of Emerging Adults. *Developmental Psychology*. 42 (4):714–722.

13 Ritoók i. m. p. 63.

– cél- és jövőorientáltság és motiváció,

– a megelégedettség, az önjellemzés kapcsolata és a tanári pálya iránti motiváltság.

A fentiek tehát az élettörténetek eseményeihez kapcsolható jellemzők, amelyek szoros kapcsolatot mutatnak az egyének történeteiben.

A „fakultás személyisége” ismérvei között vannak a személyiség belső tulajdonságai-ra utoál és a külső, fizikai környezetből fakadó jellemzők. Ez azt sugallja, hogy bizonyos képzésekre hasonló karakterű fiatalok iratkoznak be. Ez az ún. „fakultás-személyisége”.¹⁴

A tanárképzésre jelentkező hallgatók fakultás jellemzői:

– falusi lakóhely,

– a városban lakó, nem pesszimisták (optimista vagy nem említi),

– egykék,

– a tekintélyhez való viszonyulásuk elfogadó, vagy konszenzusra törekvő, de rugalmasan alkalmazkodó, vagy konszenzusos, és nehezen alkalmazkodó, de a konfliktusaikat ügyesen megoldó személyek.

A gyermekkor megítélésének vizsgálatából nem kerültek felszínre a pályaválasztás szempontjából lényeges tulajdonságok, hiszen a mintában csak olyanok nem szerepeltek, akik a gyermekkorukat boldognak vélték és mindenki szülőjükkel jó kapcsolatuk volt. A mintában minden más tulajdonsággal rendelkező személy előfordult.

Egyéb tulajdonságaik vizsgálatának eredményei:

– kiváló szociális kompetenciák,

– kiváló kommunikációs kompetenciák,

– biztos jövőorientáltságuk van és elégedettek az életükkel,

– biztos önismerettel rendelkeznek.

Igazolható, hogy valóban léteznek „fakultás személyiségjegyek”, és ezek a hallgatók inkább motiváltak a tanári pálya iránt, mint mások. Azonban a fakultás személyiségjegyek által kijelölt hallgatók csoportjának határai „elmosódottak”, azaz esetenként előfordulhat, hogy ezen meglévő jellemzők ellenére sem motivált a hallgató, vagy annak ellenére motivált, hogy nem teljesül rá a fakultás személyiség meghatározás. Visszont ha valakire egyszerre több fakultás jegy is illik, akkor az a személy biztosabban gondolható motiváltanak, mintha csak egy jegy illene rá.

A pályaválasztás mellett a pályafejlődéssel foglalkozó kutatások tipológiájában az egyik jellegzetes típusba azok tartoznak, akik az ún. „egyenest vonalú fejlődés” kategória képviselői. Ők azok, akiknél korán kialakul egy pálya iránti érdeklődés, örömküket lelik benne.¹⁵ Véleményem szerint a tanárképzésben résztvevő fakultás személyiségű hallgatók a pályafejlődés szempontjából az ún. „egyenest vonalú fejlődés” kategória képviselőinek számát gyarapíthatnák.

Feltételezem, hogy a hallgatók egyéni pályaválasztási szándékát befolyásolja a saját kompetenciák ismerete, vagyis az önismeret.

Utalok kutatásom azon elméleti megközelítései közt tárgyalt allporti szándék fogalmára,¹⁶ amely segít megérteni annak a motivációnak a működését, amely az egyén életében pályaválasztási szándékként testesül meg. A szándékban a személyiség kognitív és emotív folyamatai egységes késztetésben olvadnak össze, ez a motiváció. A szándék arról

¹⁴ Hegedűs T. A. (1988) *A nevelővé válás*. Budapest, Tankönyvkiadó.

¹⁵ Ritoók i. m. p. 62.

¹⁶ Allport i. m.

árulkodik, hogy a személy milyen jövő felé törekszik, milyen jövő megvalósítására készül. A szándék egyik jelentésárnyalata szerint, „fenntartott feszültség”, tehát a motívumnak hosszú távú eleme. Allport azt állítja,¹⁷ hogy ha azonosítjuk a személy legfontosabb szándékait, akkor megjósolhatjuk, hogy milyen jövő megvalósítására törekszik. Ezt a nézetét felhasználva, úgy vélem, amikor az egyetemista a tanári pályát választja, akkor a választás mögött szándék húzódik meg. Ez alapvető motívum. Szándéka arra fogja sarkallni, hogy bizonyos kompetenciáit kiművelje, másokat elhanyagoljon.

Az élettörténet tehát tartalmaz olyan prediktív elemeket, amelyek léte vagy összefüggései utalnak a személyiség és pályaválasztás kapcsolataira.

Di Blasio Barbara

Előnyök az oktatásban, hátrányok a munkaerőpiacón

A nők iskolázottsága és munkaerőpiaci pozíciója között státusinkonziszencia figyelhető meg. A formális oktatásban – a részvételi arányokat tekintve – már az 1980-as években a nők előnye,^{1,2} míg a munkaerőpiacon napjainkban is a nők hátránya figyelhető meg a férfiakhoz képest. A nők előnye azonban az oktatásban sem teljes, szétválnak a fiú és lányiskolák, horizontális szegregáció figyelhető meg nemek szerint. Jellemző a fiúk és lányok iskoláinak „neoszegregációja”, a koedukáció visszasorulása, ami a lányokat hátrányos helyzetbe hozhatja.³ „A lányok az iskolarendszer vertikális szerkezetében előnyre tettek szert a fiúkkal szemben, a horizontális szerkezetben azonban a tradicionális választások erősebbnek bizonyultak.” (Forray & Hegedűs 1987:234.) A kistelepülések és a nagyvárosok peremkerületeinek gimnáziumaiban a lányok túlsúlya jellemző, míg a nagyvárosi magasabb presztízsű iskolákban kiegyenlítettek a nemi arányok. A szakközépiskolákban is érvényesül a hagyományos férfi és női szakmák szerinti elkülönülés (Forray 1986). Emellett a felsőoktatásban is jelen van a szegregáció (*lásd pl. Fényes⁴ munkáját*).

A nők pozíciójával kapcsolatos státusinkonziszencia hátterében álló lehetséges okok közül most dolgozatunkban, a felsőoktatásban tanuló fiúk és lányok munkaattitűdjéinek és a tanulmányaik alatti munkatapasztalatainak különbségeit vizsgáljuk, mivel ez előre-vetítheti későbbi munkaerőpiaci sikereiket, illetve kudarcaikat. A munkaattitűdök különbségeinek vizsgálata fontos azért is, mert ennek egyik következménye a munkahelyek nemek szerinti megosztottsága, a horizontális és vertikális szegregáció a munkaerőpiacón, hogy elválnak a „feminizálódott” és „férfidomináns” munkahelyek, illetve hogy kevés nő van vezető beosztásban.

A munkaattitűd fogalma „abszolút értelemben” azt jelenti, hogy mi a munka jelentése az egyén életében, „relatív értelemben” pedig azt, hogy melyek a „jó élet” jellemzői, és

17 U.O. p. 246.

1 Forray (1989) kimutatta, hogy a roma nők a formális oktatásban való részvételt tekintve továbbra is lemaradásban vannak a roma férfiakhoz képest, tehát az oktatási emancipáció ebben a népcsoportban még nem jutott el arra szintre, mint ami a teljes lakosság körében megfigyelhető.

2 Forray R. Katalin (1986) Ahol a nők előnyben vannak. *Köznevelés*, No. 15. pp. 3–4.

3 Forray R. Katalin & Hegedűs T. András (1987) Nőies és férfias iskolázási magatartások – iskolai ideológiák. *Magyar Pedagógia*, No. 3. pp. 231–246.

4 Fényes Hajnalika (2009b) Horizontális és vertikális szegregáció az oktatásban nemek szerint. *Iskolakultúra*, No. 10. pp. 24–38.